

TOPLUMCU GERÇEKÇİ ROMANLAR BAŞTA OLMAK ÜZERE EDEBİ ESERLERİN SOSYOLOJİ ALANINDA VERİ OLARAK KULLANILABİLİRLİĞİ (Araştırma Makalesi)

Asiye ÇELENLİOĞLU (*)

Öz

Geleneksel toplumdaki modern sanayi toplumuna geçişte yaşanan toplumsal krizleri çözümlenmek amacıyla XIX. yüzyılda Batı'da ortaya çıkan sosyoloji, toplumun dinamiklerini normlar, değerler, toplumsal ilişkiler, dinî inançlar, bireyin toplum içindeki rolü ve konumu gibi konular etrafında anlamaya çalışır. Toplumu aynı çerçevede değerlendirip kurguladığı romanlarda bu dinamikleri yorumlayan edebiyat, ilişkiler ve değerler ağı içinde gözlemlendiği insanlardan seçtiği başat tiplerle dönemin sorunlarını incelerken, sosyolojiye veri sağlamaktadır. Sosyolojinin araştırma alanı olan aile yapısı akrabalık bağları, komşuluklar, kentler ve köyler gibi tüm yaşamı saran kurumsallaşmış insan ilişkileri, sosyologlar onları anlamlandırmadan önce failleri tarafından isimlendirilmiş ve sağduyu ile yapılandırılmıştır. Aynı olguyu imgelem yoluyla yaşadığı tarihi süreç ve yapıyla ilişkilendiren bir sosyolog ile edebiyatçı arasındaki fark; edebiyatçı olguyu sağduyu ile yorumlarken sosyoloğun evrensel kuramlar içinde sosyolojik boyutunu anlamlandırmasından ibarettir. Bir edebiyatçı hayata tuttuğu projeksiyonla sıradan bir olayı neden-sonuç bağlamında hikâyeleştirirken bir sosyolog aynı sıradanlığı sorunsallaştırmaktadır. Bir edebî eseri toplumsal zeminden hareketle anlama amacı güden sosyolojik eleştiriyi, tersten okumayla, toplumu ürettiği edebî eserler yoluyla anlama hedefi gütmeye, edebiyat ve sosyolojinin iç içe geçmiş disiplinler olduğunu pekiştirmektedir. Engels'in, Fransız tarihinin adresi olarak Balzac'ın romanlarını göstermesinden, doğuşundan itibaren Türk edebiyatında roman konularının dönemin sorunsalına göre değişmesine, Mısır edebiyatında gerçekçi romanların toplumsal değişime ayna tutmasına kadar pek çok örnek, edebiyatın sosyolojiye veri sağlamadaki başarısına işaret etmektedir. Bu çalışmanın hedefi,

*) Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Arapça Öğretmenliği Anabilim Dalı
(e-posta: acelenlioglu@fsm.edu.tr) <https://orcid.org/0000-0003-3197-592X>

iki disiplin arasındaki ilişkiye işaretler, roman okumalarının sosyoloji alanındaki önemine vurgu yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Sosyoloji, Roman, Toplum, İmgelem.

Disponibility of Socialist Realist Literary Works as Data in Sociology

Abstract

In the order to solve social crises in transition from traditional society to modern, the sociology that emerged in the West in the 19th century tried to understand the society's dynamics and issues such as norms, values, social relations, religious beliefs, the role of the individual in society. Because literature review and represent society, its provides very wide data to sociology. The family structure, which is the research field of sociology, is the institutionalized human relations that surround the whole life, such as neighborhoods, cities and villages, and named by perpetrators before sociologists make sense of them and structured with common sense. A sociologist problematizes the same mediocrity while a literary narrates an ordinary event in the context of cause and effect with the projection he holds from any section to life. Sociological criticism, which aims to understand a literary work, reinforces that the aim of understanding society through literary Works. Engels refers to Balzac's novels as a source of French history. Along with that many examples from the birth of Turkish literature to the problematic of the novels and from socialist realistic novels in Egyptian literature to the mirroring of social change on the historical lines point to the success of literature in sociological data.

Keywords: Literature, Sociology, Novel, Society, Imagery.

Giriş

Edebiyat ve Sosyoloji İlişkisi

Modern çağda, toplumun dinamiklerini belirleyip sevk ve kontrol edilebilir hale getirmek için pozitif bilimlerin verilerinden istifadeyle oluşan sosyolojinin, toplumsal dinamiklere etki eden tarih ve coğrafya gibi disiplinlerle münasebeti kadar, toplumun nabzını tutan edebiyatla ilişkisi 20. yüzyılda adı konmadan önce de var olagelmıştır.

İnsan yaşadığı sosyal çevrenin ürünüdür. Genetik yapısı da dâhil karakter özellikleri ve tercihleri yaşadığı sosyal çevrenin şartlarından etkilenirken, ortaya koyduğu ürünlerle çevresini değiştirebilme kabiliyeti sayesinde sosyolojinin merkezinde yer alır. Romanlarını konu edindiği toplumun yaygın kültür, norm ve gelenekleriyle kurgulayan insan, sosyolojinin en küçük yapı taşı olduğu gibi sosyolojiye en fazla malzeme üretendir. Özellikle, edebiyatı yansıtmaya kuramıyla açıklayan Marksist estetikle yorumlanmış eserler, topluma dair biriktirdiği malumatla sosyolojinin işini kolaylaştırmaktadır.

Sosyoloji Nedir?

Batı'da Reform, Rönesans, Aydınlanma hareketleri ve Endüstri Devrimi ile yaşanan süreçte, eski üretim ilişkileriyle birlikte yaşam tarzı, değerler, siyasal yapılar, dinî inanç-

lar aşınıp yıpranmış, bunların toplum üzerindeki tesirinin azalmasıyla yaşanan kaos, 18. ve 19. yüzyılda had safhaya ulaşmıştır. Aynı yüzyıllar, bozulan dengelerin yeni gelişmelere uygun yeni değerler temelinde yapılandırılması çabasının da arttığı bir dönemdir (Bulut,1996, s.37).

“*Toplumun ya da toplumsal ilişkilerin bilimsel olarak incelenmesi*” (Tan, 1981,s.1) şeklinde tarif edilebilen sosyoloji, geleneksel toplumdan modern sanayi toplumuna geçişte yaşanan krizleri kavrayıp çözümlenmek amacıyla 19. yüzyılda Batı’da ortaya çıkmıştır. Bir yönüyle toplumun dinamiklerini kavramaya çalışırken diğer yönüyle de normlar, değerler, ahlâk, toplumsal ilişkiler, dinî arayışlar, bireyin toplum içinde konumu ve rolü gibi konular etrafında toplumu hem yatay hem de dikey olarak anlamaya çalışır.

Olayları kişisel koşulların sınırlarından kurtarıp daha geniş bağlam içinde değerlendiren bir sosyoloğun incelemek istediği toplumsal gerçeği temellendirebilmesi için şu üç soruya cevap araması gerekir:

“1. *İncelediği toplumun öğeleri nelerdir ve bunlar kendi aralarında nasıl konumlanmışlardır?*

2. *Toplumun değişimi nasıl bir mekaniğe sahiptir?*

3. *Yaşanılan tarih döneminde toplumun başat insan tipleri nelerdir?* (Mills, 1979, s.13).

Sosyoloji Avrupa’da ortaya çıktığı ve kurumsallaşmaya başladığı andan itibaren Osmanlı Devleti’nde Jön Türklerin ilgisini çekmiş, Batılılaşma hareketinin hız kazandığı dönemde devletin yeni koşullarda varlığını nasıl devam ettireceği konularında uğraş veren Osmanlı aydınları, ilgi duydukları bir Batılı sosyoloğun kavramları ile sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır (Bulut,1996,s.71-81). Ziya Gökalp (1876-1924) ve Prens Sabahattin (1879-1948) gibi sosyolojik zeminde toplumun dinamiklerini belirleyip ona yön vermeye çalışan aydınların yanında, pek çok edebiyatçı da toplumun yapısı ve değişimin mekaniği gibi sorulara cevap aramıştır. Yeni doğmaya başlayan roman sanatı dönemin başat sorunsalını konu edindiği ilk örneklerinde, sosyolojik malzemenin oluşmasında etkili olmuştur.

Edebiyat Nedir?

Arapça “*Edep*” sözcüğünden türeyen ve terbiye anlamına gelen bu kelime “*yazıda yanlış yapmamayı öğreten bilim*” anlamında kullanılmıştır. Bu günkü anlamıyla edebiyat, bir coğrafya veya milletin (Avrupa edebiyatı, Türk edebiyatı), bir devrin (Orta çağ Fransız edebiyatı, Cumhuriyet devri edebiyatı), bir sanat veya edebiyat mektebinin (klasik edebiyat, Servet-i Fünun edebiyatı) edebî mahsullerinin bütününe verilen isimdir (Okay,1994,s.395-397).

Edebiyat sözcüğünü bu anlamıyla ilk kullananlar Şinasi ve Namık Kemal’dir. Tanzimat edebiyatçıları, “Sanat için sanat” anlayışından hareketle düşünce ve fikri önemsemeden, vezin ve kafiye uyumuna özen gösteren eski edebiyatçıları - halktan kopuk bir

üslupla yazdıkları için- eleştirmişler, eğitici ve öğretici bir edebiyatın temellerini atmaya çalışmışlardır. Edebiyatın hayatı aksettirmesi gerektiğini düşünen bu edebiyatçılardan Namık Kemal'e göre; hakikate uygun olmayan bir edebiyat, en güzel kelimelerle süslenmiş, şairane hayallerle insanı büyülemiş olsa da edebiyat sayılmaz (Yılmaz,1990, s.13).

Mizancı Murat'a göre ise edebiyat, bir milletin hâl tercümesi ve manevi hayatıdır. Onun tavrını, edep ve terbiyesini, arzularını ve fikir dünyasını edebî eserlerinde görmek mümkündür (Yılmaz,1990, s.16).

Edebiyat ve Sosyoloji İlişkisi

20. yüzyılda bilimsel olarak konuşulmaya başlamadan önce, toplumsal dinamiği tespite yarayacak insanlığa ait ilk ürünler, edebiyat sosyoloji ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Duvarlara işlenen resimlerin niteliği sosyologlara, toplumun yapısı ve yaşam tarzı hakkında ipucu verirken, yazının gelişmesiyle ortaya çıkan malzemeler, ait olduğu toplumun duygu ve inançlarını, örf ve normlarını anlamaya yardımcı olmuştur. Sözelimi Cahiliye dönemi Arap edebiyatında aşk şiirlerinde bile savaş betimlemelerinin bulunması, ata binip kılıç kuşanmanın toplumsal değerine işaret etmesi bakımından önemlidir.

Sosyolojik bulgulara ham madde sağlayan deneyimlerin tümü yani sosyolojik bilgilerin yapısını oluşturan şeyler, sıradan insanların sıradan günlük yaşam deneyimleridir (Bauman,2017, s.23).

Sosyologların araştırdığı aile yapısı akrabalık bağları, komşuluklar, kentler ve köyler gibi tüm yaşamı saran kurumsallaşmış insan ilişkileri, sosyologlar onları anlamlandırmadan önce faileri tarafından isimlendirilmiş ve sağduyu ile yapılandırılmıştır. Aynı olguyu imgelem yoluyla yaşadığı tarihi süreç ve yapı içinde ilişkilendiren bir edebiyatçı ile sosyolog arasındaki fark; edebiyatçı olayı sağduyu ile yorumlarken sosyologun olayı evrensel kuramlar içinde sosyolojik boyutunu anlamlandırmasından ibarettir.

Modern sosyolojinin temel önermelerinden biri, “kavramlar, fikirler, sözcükler ve öteki sembolik sistemlerin, içinde kullanıldıkları toplumdan ya da guruptan kaynaklandığı” şeklindedir (Billingston ve Strawbridge, 2013, s.33). Bu anlamda edebiyatın sosyolojiye önemli bir katkısı, sosyal hayata dair tüm içeriği malzemeye dönüştürürken Batı'da doğmuş bir bilim olan sosyolojinin inceleme başlıklarını millileştirmesidir. Zira yerli refleksleri evrensel reflekslerle eşlemek doğru olmayacağından, evrensel akademik kuralların genele yansımaları ve lokal alanda karşılığını bulması için söz konusu ülke topraklarından veri toplanmalıdır (Özgül, 2018, s.51).

Günlük yaşam döngüsü içinde hayatımızı tarihsel ve toplumsal konumla çok az ilişkilendiririz. Kendi özel yaşam deneyimimizi başkalarınıninkiyle karşılaştırıp “bireydeki toplumsal, özeldeki geneli görme” (Bauman,2017,s.23) işini edebiyatçılar ve sosyologlar üstlenir. Bir edebiyatçı hayata herhangi bir kesitten tuttuğu projeksiyonla sıradan bir olayı neden-sonuç bağlamında hikâyeleştirirken bir sosyolog aynı sıradanlığı sorunsallaştırır. Sosyoloji sağduyunun hâkimiyetinde sıradanlaşmış olayı mercek altına alan edebiyat-

çının verilerini bilime özgü bir nitelikler zinciriyle sınyarak özelden genele çıkarımda bulunur.

Edebiyatın bir sanat olduğu olgusundan hareketle içerdiği malumatın sosyoloji alanında veri olarak kullanılamayacağı düşüncesine cevap olarak; gazetelerin savaş vb. gibi şartlarda sansür edilme ihtimaline karşılık, edebiyatın doğruları çok daha başarılı bir şekilde ifade ettiği söylenebilir (Özgül,2018,s.44). Edebiyatın sosyal hayatı ne kadar gerçekçi yansıttığı tezini Paris-Lyon treninin sefer tarifesini evde bulamayan birinin Zola'nın romanında bulacağı iddiası desteklemektedir. Bu nedenle sosyal bilimci gibi titizlikle çalışan Zola'nın eserleri urbanistler, antropologlar, etnograflar, demograflar ve siyaset bilimciler tarafından değerlendirilmektedir (Özgül, 2018, s.48).

Toplum ürettikleriyle bir bütündür. İhtiyaçların üretime etkisi kadar, duyguların bütün hayata şekil veren gücü, normların, toplumsal değerlerin bu güce çizdiği sınırlarla biçimlenen sosyal hayat, -mimariden edebiyat ve sanata- toplum ürünlerinde tezahür eder. Edebiyatın toplum içinde doğduğu, toplumun ifadesi olduğu ilkesinden hareketle edebi eseri nedenleri etrafında değerlendiren sosyolojik eleştirinin başlangıcını çoğu eleştirmen Vico'nun *La Scienza Nuova (Yeni Bilim 1725)* adlı eserine dayandırır. Vico bu eserin bir bölümünde Homeros'u sosyolojik ve psikolojik açıdan yorumlamaya çalışmıştır.

Edebiyatın sosyal boyutunun farkına varan Anne Louise Germaine de Stael'in (1766-1817), *Sosyal Kurumlarla Münasebetleri Bakımından Edebiyat* adlı eseri sistematik bir inceleme çerçevesi içinde edebiyat ve cemiyet kavramını birleştiren Fransa'daki ilk teşebbüstür (Escarpit,1993,s.8). Stael'e göre bir ülke edebiyatını, o ülkenin coğrafi şartları ve karakterlerinden, toplumun örf, adet ve geleneklerinden ayrı düşünmek doğru olmaz. Fransız edebiyat eleştirmeni Villemain (1790-1870) *Course de littérature française (Fransız Edebiyat Dersleri, 1828)* adlı eserinde eleştiri anlayışı bakımından Stael'e yakın tavır sergiler. Ona göre bir edebi eser ancak çevre, ülke ve uygarlıkların çözümlenmesiyle anlaşılabilir (Alver, 2003, s.241).

Mısır edebiyatında, kuzey köyleri ile güney köylerinin coğrafi özellikleriyle farklılaşan sorunlarını konu edinen romanlar Stael'in bu kuramını destekler mahiyettedir. Geniş doğu - batı çölleri üzerine kurulmasına rağmen Nil Nehri'ne yakınlığı sayesinde su sınıktısı çekmeyen güney köylerinin aksine, kuzey köylerinde yaşanan sulama sorunu, bu coğrafyayı konu edinen romanların olay örgüsü içinde yer alır. Aynı şekilde Kahire'ye yakınlığı nedeniyle, başkentte yaşanan siyasî hareketlilik kuzey köylerini konu edinen romanların konusunda belirleyici unsur olmuştur. Bu hususta örnek bir roman olarak Abdurrahmân eş-Şarkâvî'nin *el-Ard* romanı gösterilebilir.

19. yüzyılda edebiyatta olduğu gibi sosyolojik alanda toplumsal kurumları iklim, coğrafya, ulusal özellikler, gelenekler ve siyasî yapıyla bağlantılı bir biçimde açıklamaya çalışan başka düşünürler de vardır. Montesque'nun (1689-1755) iklim ve coğrafyanın yönetim şekillerine etkisini konu edindiği *Kanunların Ruhu* adlı eserinin ana fikrini oluşturan bu düşünce, Hippolyte Taine (1828-1893) tarafından "soy, çevre, an" şeklinde ifade edilmiştir (Escarpit,1993,s.9). Ona göre her ulusun kendine özgü belirleyici vasıflarını

ifade eden soy (ırk) yanında ulusun tabii olduğu şartlarla, içinde yaşadığı tarihsel süreç edebiyatın belirleyici unsurlarıdır.

Edebiyatı bir yansıtma olarak kabul eden bu görüşler en açık ifadesini Louis de Bonaldin'in (1754-1840) "yaşanan çağa tutulan ayna" tanımlamasında bulur. Benzer şekilde Fransız romancı Stendhal (1793-1842) *Kırmızı ve Siyah* adlı eserinde romanı "yol boyunca gezdirilen ayna"ya benzetir (Şan 2004, 94-95). Yansıtma kuramı olarak ifade edilen bu görüşe göre sanatçı yaşadığımız dünyayı, nesnelere, insanları elinden geldiğince onlara sadık kalarak aktarmalıdır. (Moran, 2010, s.19).

19. ve 20. yüzyıllarda yansıtma kavramını sanatı açıklamak için kullanan en önemli kuram Marksist estetikdir. Marx'a göre toplum, altyapı ve üstyapı öğelerinden kurulu bir bütündür. Marx'ın altyapı adını verdiği kategoride üretim güçleri ve üretim ilişkileri yer alır. Bu ilişkiler aynı zamanda sosyal sınıfları belirler. Her sosyal sınıfın belli kültür öğeleri, kurumları oluşur, böylece inanışlar, felsefe, hukuk, ahlâk, sanat, din, ideoloji, siyaset ve kültürden oluşan üst yapıyı altyapı belirlemiş olur.

George Lukacs (1885-1971) ve onun takipçisi Lucien Goldmann (1915-1970), Marksist estetiği edebiyat eleştiriciliğine uygulayan iki önemli isimdir. Lukacs'a göre yüksek edebî değere ait eserler tipik karakterler, eylemler ve olaylar yaratarak belirli bir sosyotarihsel durumun özünü ve hakikatini açığa çıkarırlar (Özsarı, 2013, s.91).

Söz gelimi Balzac'ın romanlarında Fransız toplumunu, Tolstoy'un romanlarında Rus toplumunu bütün boyutlarıyla görmek mümkündür. Bu romanlarda yazarlar roman karakterlerinin fizikî ve ruhî betimlemelerinin yanında bir iktisatçı, siyasetçi gibi davranarak toplumsal sorunları irdelemiştir.

Benzer şekilde, Modern Türk Edebiyatında dönemin başat tip ve sorunsalı etrafında kaleme alınan romanlarda, Türk toplumunun batılılaşma karşısında aldığı tavrı gözlemek, edebî akımların gölgesinde yerel renklere bürünen edebî eserlerde değişimin nabzını tutmak mümkün olmuştur.

Türkiye'de modern sosyolojinin doğuşunda iki öncü olarak kabul edilen Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin sahada araştırma yapmanın önünü açmak yerine, toplum üzerindeki ideallerini ortaya koymakla eleştirilmiştir (Ural, 2017, s.199). Bugün de sosyologlar yaşayan, değişen, dönüşen kanlı canlı toplumun nasıl işlediği, ilişki ağları, kültürel değişimin yörüngeleri gibi pek çok konuyu açıklayacak birikimin sınırlı düzeyde kalması nedeniyle, Türkiye'nin dönüşümleri hakkında ileri kavramlaştırma yapamadıkları şeklinde eleştirilmektedir (Bulut, 1996, s.79). Bu noktada roman, doğuştan günümüze gelinceye kadar her dönemde, konu edindiği toplumun başat konu ve tipleriyle kurguladığı hikâyesinde, örf, adet, gelenekler adına içerdiği malzemeyle bu açığı doldurmaya hevesli gözükmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Edebiyatın sosyolojiyle ilişkisini teorik olarak ifade eden literatürün yanında genel olarak edebiyat, özel olarak roman türüne ait eserler bu ilgiyi ortaya koymada oldukça

fazla örnekleme sahiptir. Aşağıdaki satırlarda gerek Türk edebiyatı, gerekse dünya edebiyatı alanında eser değerlendirmesi yapılarak bu tez desteklenmeye çalışılmıştır.

Bulgular

Bir edebî eseri toplumsal zeminden hareketle anlama amacı güden sosyolojik eleştiriyi, tersten okumayla, toplumu ürettiği edebi eserler yoluyla anlama hedefi gütmeye, edebiyat ve sosyolojinin iç içe geçmiş disiplinler olduğunu pekiştirmektedir. Honore de Balzac (1799-1850), Charles Dickens (1812-1870), Joseph Stendhal (1783-1842) gibi büyük gerçekçi yazarlar, yansıtma yöntemini doğru uygulayarak çağlarındaki sosyal gerçekliği eserlerine yansıtılmışlardır.

Giderek çöken, yıpranan bir çağın tasvirine girişen Balzac tüm toplumu gerçekçi bir biçimde mercek altına alır ve eserinde Fransız toplumunun tarihini ekonomik ayrıntıları göz ardı etmeksizin yazar. Engels, Balzac'ın bu derin gerçekçi çözümlemesinden öğrendiklerinin, o dönemin, sözde tarihçilerinin, iktisatçıların ve istatistikçilerinin hepsinden öğrendiklerine oranla daha çok olduğunu vurgulamaktadır (Swingewood, 2004, s.104).

Edebî ürünlerin tümü göz önüne alındığında, yansıtma kuramına dayanması itibarıyla gerçekçi roman yazarlarının, konu edindikleri toplumun coğrafi özellikleri, tarihî atmosferi, gelenek ve norm örgüsü içinde kurguladıkları eserlerine, ait oldukları ırkın damgasını vurdukları görülür.

Her ırkın edebiyatına vurduğu millî damga kadar (Yılmaz, 1996, s.26) her dönemin edebî yapıtlarında gözlemlenen karakteristik özellikler de birbirinden farklıdır. Köyden şehre göçün hızlandığı 1950'li yıllarda Arabesk müziğin, 1980'li yıllarda bireyselliği ön plana çıkaran Sezen Aksu şarkılarının popüler olmasına benzer şekilde edebiyatın konusu ve kişileri içinden çıktığı ırkın tarihî ve coğrafi şartları çerçevesinde belirlenmektedir.

Tanzimat döneminde uygarlığın bir unsuru olarak benimsenen roman, toplumu dönüştürmede bir araç olarak kullanılmıştır. İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Midhat, Şemsettin Sami, Samipaşazâde Sezai başta olmak üzere pek çok yazar, evlenme usulü, kadına karşı tutum, cariyelik kurumu, ticaret anlayışı gibi toplumsal sorunları, romanlarına eleştirilecek konular olarak seçmişlerdir. Osmanlı toplumunun muhafazakâr yapısını bozmadan Batılılaşmayı ilim ve teknoloji alanında değişim olarak değerlendiren bu yazarlar, toplumda o dönem ortaya çıkan “*mirasyedi züppe aydın tiplemesini*” romanlarında çokça kullanmışlardır (Moran, 2010, s.48).

Tanzimat döneminde geleneksel Osmanlı kültürü ile Batı kültürü çatışmasından doğan sorunlara (Akyüz, 2016, s.79) odaklanan Türk romanı 1950'li yıllardan sonra Cumhuriyet döneminde güdülen politikanın zamanla sınıflaşması ve sınıf çatışmasını gündeme getirmesiyle, sınıfsal içeriği olan toplumsal sorunlara odaklanmıştır (Moran, 2014, s.9).

“Ben çok iyi bildiğimi yazmak isterim... Yazmak için görmeliyim yaşamalıyım.” (Uğurlu, 2002, s.155) diyen Orhan Kemal, Türkiye’de 50 yıllarda başlayan köyden kente göçü sorunsallaştırdığı “*Gurbet Kuşları*” adlı romanında bu olguyu şehirli ve köylü cep-

hesinden yorumlayarak sosyolojiye nitel veri sağlamakta oldukça başarılıdır. İşçi sınıfıyla yakınlaşmasına ve göçü deneyimlemesine neden olan yaşam öyküsü “iyi bildiğini yazma” amacıyla örtüşerek bu gerçekliğe ayna tutmasına imkân tanımıştır.

Türk edebiyatında göç olgusunu sorunsallaştıran bir başka eser Adalet Ağaoğlu’nun “Fikrimin İnce Gülü” adlı, yurt dışı göçlerde yaşanan uyum sorunu başta olmak üzere iki dillilik, kimlik arayışı, yabancılaşma gibi başat sorunsallar etrafında şekillenen eseridir. Ekonomik gelişimini geç tamamlayan Almanya’nın II. Dünya savaşı sonrası işçi açığını kapatmak için, 1961 yılında Türkiye ile imzaladığı “Türk İşgücü Anlaşması”yla başlayan süreçte, sosyolojiye konu olacak büyüklükte yaşanan göç akımı ve sorunlarını hikâyeleş-tiren eser, yardımcı kaynak olarak alan öğrencilerine önerilmektedir.

Arap Edebiyatında Necip Mahfûz’un 1917-1944 yılları arasındaki Mısır toplum hayatına ayna tutan *Üçleme* (el-Gitânî 1980, 64-65) adıyla meşhur *Beyne’l-Kasrayn* (1956), *Kasru’s-Şevk* (1957) ve *es-Sükkeriye* (1957) adlı romanları, dinî öğretilerle tanzim edilmiş sosyal hayatın görünen yüzü ardına saklanmış kahvehaneleri, içki meclisleri yanında Mısır hayatından sunduğu kesitlerde, dönemin düşünce yapısı, örf ve adetleri, aile kurumu, evlilik şekilleri gibi geniş bir yelpazede sosyolojiye veri sağlamaktadır (Çelenlioğlu, 2017, s.1-21).

Mısır edebiyatında köy romancısı olarak tanınan Şarkâvî’nin *el-Ard* (1954), *eş-Şevâriu’l-Halfiyye* (1958), *Kulûb Hâliye* (1956), *el-Fellâh* (1967) adlı dört romanı, Mısır sosyal ve siyasal hayatının 30 yılına ayna tutarken, İngiliz sömürgesi altında Mısır’da esen değişim rüzgârlarının hızı ve rotası hakkında önemli bilgiler içermektedir. 1932-1933 yılları arası köylünün geçim sıkıntısını ve devletin köylüye karşı tutumunu anlattığı *el-Ard* adlı romanıyla, 1952 Devrimi sonrası yapılan reformlara rağmen eski otoritesini koruyan ağa ve paşalarla çeşitli kurumlardaki sapkın idarecileri tenkit ettiği *el-Fellâh* adlı romanı, dinî ve millî normlara işaret etmesi bakımından önemlidir.

Bu romanlarda gördüğümüz çiftçinin toprağa bağlılığı, gelin gibi süslenmiş pamuk tarlalarını seyrederken duyduğu gurur, gelecek hayalleri, roman örgüsüne gizlenmiş örf ve ananesi, sevgi, öfke ve kıskançlığına damga vuran samimiyeti, köy imamı, köy öğretmeni, zengin köy ağası gibi değişmez tipler, köy romanlarının sosyolojik zeminini oluşturur.

Mısır’da, 1919 Devrimi’nden sonra esen milliyetçilik rüzgârları, II. Dünya Savaşı nedeniyle halkın içine düştüğü yoksulluk ve özellikle 1952 Devrimi öncesi meydana gelen siyasî ve sosyal olaylar, bir başka gerçekçi roman yazarı olan Yusuf İdris’in Mısır’ın toplumsal sorunlarını yansıtan yapıtlar ortaya koymasında etkili olmuştur. Yazarın hikâyelerindeki çevre ve figürler, bizzat gördüğü çevre ve figürler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tıp doktoru olan yazar, sağlık sorunlarını şu hikâyelerinde konu edinmiştir: “*Dâvud*”, “*el-Hâletu’r-Râb’ia*” (İdrîs,1990) ve “*ez-Zuvvâr*” (İdrîs, tarihsiz).

Yine Alâ el-Asvânî’nin 90 yıllarda Mısır hayatını sosyal ve siyasî zeminde eleştirdiği *Yakûpyân Apartmanı* adlı romanı, yakın tarihte Mısır toplum yapısının dinamikleri üzerinden Mısır Baharı’nı değerlendirmeye yardımcı olurken, edebiyat sosyoloji ilişkisine de işaret etmektedir.

İlk Mısır romanı olarak kabul edilen Muhammed Hüseyin Heykel'in, (1909-1956) bir köy kızının aşkını konu edindiği *Zeyneb* (1912) adlı romanı, ihtiva ettiği âdet ve gelenekler bakımından daha sonra yazılan köy romanlarıyla kıyaslandığında, yarım asırlık dönemde Mısır sosyal hayatında yaşanan değişime işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir.

Bütün bunlar Tainne'nin, edebiyatın soy, çevre, an etkisinde geliştiği tezini destekleyen, siyasî ve sosyal şartların gölgesinde şekillenen edebiyatın içerdiği verileri değerlendirmek sosyologlara düşmektedir. Marx'ın Fransa tarihinin gerçek adresi olarak Balzac'ı göstermesi gibi ülkelerin başat tipler etrafında şekillenen başat sorunsalını görmek isteyenlerin yolu da romanlardan geçecektir.

Sonuç

İnsanın hayat sahnesinde var olduğu günden itibaren sahip olduğu imkânlar ölçüsünde hayatı imar etme, değişirken değiştirme kabiliyeti sonsuz bir çizgide seyrederken, yazının bulunmasıyla ivme kazanan bu becerisi matbaanın icadıyla taçlanmış. İnsan kendisine bahşedilen akılla hayatı yorumlayarak çıkarımda bulunurken hem öznesi hem de nesnesi olduğu sosyal bilimlerin daima odağındadır.

Batı'da Reform, Rönesans, Aydınlanma hareketleri ve Endüstri Devrimi ile yaşanan değişimin neden olduğu kaosu bertaraf etmek için, bozulan dengelerin yeni gelişmelere uygun, yeni değerler temelinde yapılandırılması çabalarından doğan sosyoloji ilminin ilk nüveleri 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Toplumun ya da toplumsal ilişkilerin bilimsel olarak incelenmesi olarak ifade edilen bu disiplin, tarih, coğrafya, iktisat, edebiyat gibi diğer bütün disiplinlerle ilişkide olma zaruretindedir.

Toplumsal ilişkiler bölgesel şartlara göre değişirken bütün bu değişimin görünen yüzü siyaset, edebiyat, sanat ve mimaride ortaya çıkmaktadır. Edebiyatın tarihî dönemlere göre değişen tipleri, bu tiplerin birbirleriyle ilişkileri, tarihî ve coğrafi şartlara göre konu edildiği sorunsal, sosyolojinin etüd alanı olup, edebiyat bu anlamda sosyolojiye veri sağlamaktadır.

19. yüzyılda edebiyata sosyolojik açıdan yaklaşıp bütün toplumsal kurumları iklim, coğrafya, ulusal özellikler, gelenekler ve siyasî yapıyla bağlantılı bir şekilde açıklamaya çalışan kişilerin başında *Sosyal Kurumlarla Münasebetleri Bakımından Edebiyat* adlı eserin yazarı Stael gelir.

Hippolyte Tainne, edebiyatı “soy, ırk, an” kavramlarından oluşan bir temele oturturken Louis de Bonald ise edebiyatı “yaşanan çağa tutulan ayna” olarak ifade eder.

Balzac, Dickens, Stendhal gibi büyük gerçekçi yazarların öncülüğünde dünya edebiyatına yayılan gerçekçi akım mensuplarının yapıtları başta olmak üzere, bir bütün olarak edebi ürünleri, ait olduğu toplumsal zeminden ayırmak mümkün değildir.

Tanzimat dönemi romanlarının ana sorunsalını hız kazanan Batılılaşma hareketiyle toplumda yaşanan çatışma oluştururken, 1950'li yıllardan sonra siyasî yapıdan kaynakla-

nan sınıfsal farklılığın ana sorunsal olarak görülmesi, edebiyatın sosyal yapıdan beslendiği fikrinin bir delilidir.

Sosyolojinin yan dallarından biri olan göç olgusu 1945’li yıllarda köyden kente ve 1960’lı yıllarda yurt dışı göçleri alt başlığıyla tanımlanırken, Orhan Kemal’in “*Gurbet Kuşları*” ve Adalet Ağaoğlu’nun “*Fikrimin İnce Gülü*” adlı romanları bu olgunun nitel örneklemeleri arasında yer alır. Göç’ün beraberinde getirdiği kültür çatışması, uyum sorunu, dağılan/dönüşen aile yapısı, çalışma koşullarının ağırlığı, bireyi yalnızlaşmaya sürükleyen yabancılaşma olgusu gibi sorunsalların hikâye söz konusu romanlar çalışma başlıkları ve karakter tiplmeleriyle alana örneklem kazandırmaktadır.

Benzer şekilde Mısır edebiyatında gerçekçi roman yazarlarından Necîp Mahfûz, Abdurrahmân eş-Şarkâvî ve Yusûf İdrîs yetiştikleri sosyal çevrede gözlemedikleri toplumsal sorunları ele aldıkları romanlarında, kadın, aile, eğitim, sağlık müesseselerinde yaşanan sorunlar, şehirli köylü çatışması gibi pek çok alanda sosyolojiye veri sağlamaktadır. Özellikle Mahfuz *Üçleme*’sinde, Şarkâvî, Mısır sosyal ve siyasî hayatının 30 yılına ışık tuttuğu *el-Ard* (1954), eş-Şevâriü’l-Halfiyye (1958), *Kulûb Hâliye* (1956), *el-Fellâh* (1967) adlı dört romanında okuyucuya toplumsal ve siyasî değişimi izleme fırsatı vermiştir. Engels’in Fransız toplumunun tarihini Balzac’ın romanlarından öğrendiği gibi, hayata ayna tutan romanlardan, sosyal yaşama biçim ve yön veren örf ve normları, tarihi, coğrafi ve milli şartların belirlediği başat tip ve sorunsalları öğrenmek pek ala mümkündür.

Her ülke edebiyatının kendi filolojik üslubu ve folklorik özellikleri yanında bölgesel farklılıklarının damgasını taşıyan ürünleri, edebiyat ve sosyolojinin iç içe geçmiş disiplinler olduğunun bir kanıtıdır. Belli bir dönem ya da belli bir ülke üzerine yapılacak sosyolojik araştırmalarda edebiyatın sunduğu verilerden faydalanmak veri çeşitliliği sağlama ve karar vermede destek ölçüt olması açısından önemli olacaktır.

Kaynakça

- Akerson, F. (2015). *Edebiyat ve kuramlar*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Akyüz, K. (2016). *Modern Türk edebiyatının ana çizgileri 1860-1823*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Alver, K. (2003). *Sosyolojik eleştiri*. Ankara: Hece Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Sosyolojik düşünmek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Billington, R. ve Strawbridge, S. (2017). Kültür’ü tanımlamak. Giddens, A. (Ed.), *Sosyoloji Başlangıç Okumaları (33-39)*. İstanbul: Say Yayınları.
- Bulut, Y. (1996). *Sosyolojiye giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Çelenlioğlu, A. (2017). Necîp Mahfûz’un üçlemesinde eleştirel gerçeklik. *e-Şarkiyat*, 9(1), 1-21.
- Çetişli, İ. (2006). *Batı edebiyatında edebi akımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- el-Gitânî, C. (1980). *Necîb Mahfûz yetezekker*. Beyrut: Mektebetü’l-Gaib.

- Escarpit, R. (1993). *Edebiyat sosyolojisi*. (Çev. Türkay, A.) İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Gülendam, R. (2007). Marksist (toplumcu) edebiyat eleştirisi. *Hece*, 77/78/79, 252-259.
- İdrîs, Y. (Tarihsiz). *el-Leyse kezâlik*. Kahire: Mektebetu'l-Mısr.
- İdrîs, Y. (1990). *Luğatu'l-Ây (el-Kıyasu'l-Kasîra-I)*. Beyrut: Daru's-Şurûk.
- Mills, C. W. (1979). *Toplumbilimsel düşün*. (Çev. Oksay, Ü.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Moran, B. (2010). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (2014). *Türk romanına eleştirel bir bakış cilt: II*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okay, O. (1994). Edebiyat. *DİA*. C: 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 395-397.
- Özgül, K. (2018). Edebiyat sosyolojinin neyi olur. *Edebiyat ve Sosyoloji*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özsarı, M. (2013). *Eleştiri kuramları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Swingewood, A. (2004). Edebiyat sosyolojisine yaklaşımlar. Alver, K. (Ed.), *Edebiyat Sosyolojisi (77-90)*. İstanbul: Hece Yayınları.
- Şan, M. (2004). Edebiyat sosyolojisinin tarihinden basamaklar. Alver, K. (Ed.), *Edebiyat Sosyolojisi (127-168)*. İstanbul: Hece Yayınları.
- Tan, E. M. (1981). *Toplumbilimine GİRİŞ*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Yayınları.
- Uğurlu, N. (2002). *Orhan Kemal'in ikbal kahvesi*. İstanbul: Örgün Yayınları.
- Ural, T. (2017). *Türkiye'nin toplumsal yapısı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Yıldız, Ş. (2005). *Yûsuf İdrîs hikâye ve romanları sosyal eleştiri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, D. (1996). *Roman sanatı ve toplum*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

